

THESAURUS
MUSICAE
SACRAE

UNIwersYTET
MUZYCZNY
FRYDERYKA
CHOPINA

II
WARSZAWA
2019

Dom Eugène Cardine
in memoriam

Thesaurus Musicae Sacrae II – 2019

Redaktor naukowy: | Scientific editor:

dr hab. Michał Sławcecki

Rada naukowa: | Scientific council:

prof. dr hab. RASTISLAW ADAMKO (Katólicka Univerzita, Ružomberk, Słowacja)

prof. dr, dr h. c. NINO ALBAROSA (Associazione Internazionale Studi di Canto Gregoriano – sezione italiana, Cremona, Włochy)

prof. JUAN CARLOS ASENSIO PALACIOS (Escola Superior de Música de Catalunya, Barcelona, Hiszpania | Real Conservatorio Superior de Música, Madrid, Hiszpania)

doc. dr hab. JANKA BEDNÁRIKOVÁ (Katólicka Univerzita, Ružomberk, Słowacja)

dr hab. BEATA BODZIOCH (Katólicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin)

dr hab. JACEK BRAMORSKI, prof. AM (Akademia Muzyczna im. S. Moniuszki, Gdańsk)

dr BRUNA CARUSO (Mediae Aetatis Sodalitium, Bologna, Włochy)

dr ALBERTO CEBOLLA-ROYO (Conservatorio Superior de Música de Castilla y León, Salamanca, Hiszpania)

prof. dr hab. STANISŁAW DĄBEK (em. prof., Uniwersytet Muzyczny Fryderyka Chopina, Warszawa)

dr hab. SUSI FERFOGLIA, prof. UPJPII (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II, Kraków | Międzyuczelniany Instytut Muzyki Kościelnej, Kraków)

prof. dr JOHANNES BERCHMANS GÖSCHL (Associazione Internazionale Studi di Canto Gregoriano – Internationale Gesellschaft für Studien des Gregorianischen Chorals, Kiel, Niemcy)

prof. THOMAS FOREST KELLY (Harvard University, Cambridge, Wielka Brytania)

prof. dr hab. MARIUSZ KOŃCZAL (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz)

dr hab. JAKUB KUBIENIEC, prof. UJ (Uniwersytet Jagielloński, Kraków, Polska)

doc. dr hab. DALIBOR MIKLAVČIČ (Music Academy of the Ljubljana University, Ljubljana, Słowenia)

dr CARMEN PECTU (Mediae Aetatis Sodalitium, Bologna, Włochy)

prof. dr hab. REMIGIUSZ POŚPIECH (Uniwersytet Wrocławski, Wrocław)

dr hab. GRZEGORZ POŹNIAK, prof. UO (Uniwersytet Opolski, Opole)

prof. dr FRANZ KARL PRAßL (Pontificio Istituto di Musica Sacra, Roma, Włochy | Kunstuniversität, Graz, Austria)

prof. dr KAZIMIERZ SZYMONIK (Wyższe Seminarium Duchowne Archidiecezji Częstochowskiej, Częstochowa

em. prof., Uniwersytet Muzyczny Fryderyka Chopina, Warszawa)

prof. dr ALBERTO TURCO (Centro di Canto Gregoriano e Monodie „Dom Jean Claire”, Verona, Włochy)

dr hab. ROBERT TYRAŁA, prof. UPJPII (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II, Kraków | Międzyuczelniany Instytut Muzyki Kościelnej, Kraków)

dr hab. KRZYSZTOF URBANIAK, prof. AM (Akademia Muzyczna im. G. i K. Bacewiczów, Łódź | Akademia Muzyczna, Kraków)

dr hab. PIOTR WILCZYŃSKI, prof. UMFC (Uniwersytet Muzyczny Fryderyka Chopina, Warszawa)

dr hab. IRENEUSZ WYRWA, prof. UMFC (Uniwersytet Muzyczny Fryderyka Chopina, Warszawa)

Recenzenci: | Reviewers:

ks. prof. dr Kazimierz Szymonik; ks. dr hab. Grzegorz Poźniak; prof. UO, dr Bruna Caruso

Opracowanie redakcyjne: | Text editor:

Grzegorz Basaj

Tłumaczenie: | Translations:

Tomasz Zymer

Projekt graficzny, skład i łamanie: | Graphic design, typesetting and desktop publishing:

Tomasz Gronau

Korekta: | Proofreading:

Jakub Jakubaszek

Redaktor prowadzący, sekretarz redakcji: | Managing editor, assistant editor:

Emilia Dudkiewicz

© Autorzy artykułów | Paper authors

© Uniwersytet Muzyczny Fryderyka Chopina | Chopin University of Music
Warszawa 2019

SPIS TREŚCI / TABLE OF CONTENTS

Od redaktora	5	
Editor's preface	9	
DOM JACQUES-MARIE GUILMARD OSB		
<i>Semiologiczne dzieło o. Eugène'a Cardine'a (1905–1988).</i> <i>Prezentacja i bibliografia</i>		
<i>The Semiology of Father Eugène Cardine (1905–1988).</i> <i>A Survey and Bibliography</i>		13
ALBERTO TURCO		
<i>Neuma i modus. Część II</i> <i>Neume and Mode. Part Two</i>		31
ALBERTO TURCO		
<i>Semio-modalità: verso la sintesi totale dello stile verbale e della modalità</i> <i>Semio-modality: Toward a Great Synthesis of Verbal Style and Modality</i>		59
ALBERTO TURCO		
<i>Graduale Novum, t. I–II: restytucja melodyczna magis critica?</i> <i>Graduale Novum, I–II: restituzione melodica magis critica?</i> <i>Graduale Novum, Vols I–II: Melodic Restitution magis critica?</i>		75
NINO ALBAROSA		
<i>Communio Videns Dominus</i> <i>(Dominica V quadragesimae, quando legitur evangelium de Lazaro)</i>		89
FRANZ KARL PRAßL		
<i>Rozważania o przyszłości semiologii w badaniach naukowych i praktyce liturgicznej</i> <i>Thoughts on the Future of Semiology in Research and Liturgical Practice</i>		101

THOMAS FORREST KELLY

Muzyka rytu beneventańskiego

Music of the Beneventan Rite 123

JUAN CARLOS ASENSIO PALACIOS

...et hi tres unum sunt...

*Plain-chant, chant tolédan et chant mozarabe dans l'Espagne
des XVe et XVIe siècles*

...et hi tres unum sunt...

Plainchant, Toledan Chant and Mozarabic Chant

in 15th- and 16th-Century Spain 145

JAKUB KUBIENIEC

Adaptacje, zapożyczenia i cytaty w polskich oficjach o świętych

Adaptations, Borrowings and Quotations in the Polish Offices of the Saints . . . 177

DOM JACQUES-MARIE GUILMARD OSB

*Spotkania gregoriańskie „Semiologia gregoriańska Cardine’a 50 lat później”
(Solesmes, 10–12 kwietnia 2018). Sprawozdanie*

The Gregorian Encounters “Cardine’s Gregorian Semiology – 50 Years Later”

(Solesmes, 10th–12th April 2018). A Report 195

JACQUES ZEEGERS

Watou 2018 – wielkie święto śpiewu gregoriańskiego!

Watou 2018 – A Great Feast of Gregorian Chant! 201

OD REDAKTORA

Sobór Watykański II uczy, że śpiew gregoriański, będący śpiewem własnym liturgii rzymskiej, zajmuje najważniejsze miejsce wśród innych rodzajów śpiewu. To nie tylko liturgiczny „slogan” – śpiew monodyczny jest elementem decydującym o tożsamości Kościoła zachodniego i jego kulturowej odrębności. W różnych regionach Europy, w zależności od uwarunkowań geograficznych i socjologicznych, w zgodzie z miejscową obrzędowością i jurysdykcją Kościoła, na przestrzeni wieków postawały rozmaite kompozycje muzyczne do tych samych tekstów liturgicznych. To zróżnicowanie jest wyrazem przywiązania kantorów do lokalnej tradycji. W Państwie Kościelnym wykonywano śpiew rzymski, w państwie Franków rozwinął się śpiew gallikański, na Półwyspie Iberyjskim powstał śpiew hiszpański (zwany mozarabskim). Na terenie dzisiejszych Włoch obowiązywały odmienne tradycje liturgiczno-muzyczne: mediolańska (zwana ambrozjańska) w diecezji mediolańskiej, aż po szwajcarskie Lugano, benewentańska w centralnej części Półwyspu Apenińskiego (Benevento, Bari) i patriarchalna – w Akwilei.

W VIII wieku pomiędzy Loarą a Sekwaną powstał repertuar, który w krótkim czasie skolonizował całą niemalże Europę. Papież Stefan II, nękany najazdami Longobardów, w wyniku których tracił kolejne ziemie i wpływy, zwrócił się do Pepina Małego z prośbą o pomoc militarną. Ten zaoferował schronienie w opactwie Saint-Denis, gdzie papież sprowadził cały swój dwór, a wraz z nim liturgię rzymską, a więc również i śpiew. Wprowadzenie liturgii papieskiej w całym państwie frankijskim miało zagwarantować jedność polityczną i kulturową niezwiązanych ze sobą, wciąż podbijanych nowych ludów. W wyniku ostrego sprzeciwu lokalnych kantorów gallikańskich doszło do spotkania miejscowych muzyków liturgicznych z kantorami papieskimi w okolicach Metz, co dało początek nowemu repertuarowi noszącemu obydwie charakterystyki: rzymską modalność i umiejscowienie melizmatów oraz gallikańską ornamentację melodyczną.

Wraz z repertuarem powstawały liczne księgi liturgiczno-muzyczne, a w nich paleograficzne pismo neumatyczne, które wspomagało pamięć śpiewaków, rejestrowało najdrobniejsze detale interpretacyjne i zawierało liczne wskazówki interpretacyjne, a przy tym umożliwiało ekspansję nowych kompozycji. Ze względu na silne tradycje ambrozjańskie nowy ryt i nowy śpiew nie przyjęły się w diecezji mediolańskiej. Podobnie po drugiej stronie Pirenejów – znakiem odróżniającym ludność chrześcijańską od Arabów był śpiew hiszpański zwany mozarabskim (czyli niearabskim); on również przetrwał do dzisiaj, choć wykonywany jest rzadziej. Śpiew romano-frankoński, zwany gregoriańskim, opanował ówczesny świat w tak wielkim stopniu, że dziś definiuje się go jako śpiew własny liturgii rzymskiej.

Tak jak w muzyce klasycznej, weźmy dla przykładu kompozycje Bacha, Mozarta czy Beethovena, tak w muzyce kościelnej od połowy ubiegłego wieku obserwujemy prawdziwy powrót do źródeł i poszukiwanie jej korzeni. Ma to na celu zaproponowanie wykonawstwa historycznego, uwiarygodnionego rzetelnymi badaniami naukowymi. Intuicja może zawodzić, odtwarzanie wydań watykańskich według zasad solesmeńskich to już historia, choć wciąż ma wielu zwolenników. Rękopisy z paleograficzną notacją rytmiczną są wiarygodnym źródłem i tylko one powinny stanowić podstawę do dalszych badań.

W 2018 roku obchodziliśmy dwie rocznice szczególnie ważne dla śpiewu liturgicznego. W 1968 roku solesmeński mnich benedyktyński dom Eugène Cardine, spadkobierca dom Mocquereau i kontynuator badań podjętych z inspiracji dom Guerangera, opublikował swoje wielkie dzieło *Semiologia gregoriańska* – w istocie był to zbiór notatek z wykładów w Papieskim Instytucie Muzyki Sakralnej w Rzymie zebranych przez jego uczniów: Godeharda Joppicha i Ruperta Fischera. Cardine od stycznia 1952 roku uczył w Rzymie, początkowo jako wykładowca paleografii muzycznej. Stworzył nową gałąź nauki, zajmującą się badaniem rytmicznych zapisów paleograficznych śpiewu gregoriańskiego, nadawaniem konkretnego znaczenia poszczególnym znakom neumatycznym w szerokim kontekście: semantycznym, modalnym i estetycznym.

Cardine poświęcił wiele uwagi badaniu pojedynczych neum. Dzięki jego geniuszowi i intuicji badawczej poczynił kilka niezmiernie ważnych ustaleń, które są kamieniami milowymi interpretacji śpiewu gregoriańskiego:

- 1) semiologia gregoriańska – neumy w zależności od kształtu graficznego, ale również kontekstu otrzymują odmienną interpretację;
- 2) prawo elastyczności czasu sylabicznego – pojedyncze dźwięki odpowiadające kolejnym sylabom, nie są sobie równe, dostosowują się do czasu sylabicznego;
- 3) oddzielenie neumatyczne – przerwanie ciągłości graficznej znaku neumatycznego, w wyniku którego powstają dwie jednostki neumatyczne, powoduje artykulację nuty poprzedzającej taki podział;
- 4) neumy *initio debiles* – niektóre dźwięki należy śpiewać szczególnie delikatnie, ponieważ ich charakterystyka wymaga szczególnego osłabionego (delikatnego) początku.

Cardine pracował nieprzerwanie prawie do śmierci. Choroba w ostatnich latach życia bardzo go spowolniła, ale dopóki mógł, uczestniczył w modlitwach chóru monastycznego, przyjmował gości (w tym zespoły chóralne) oraz spotykał się w Solesmes z przyjaciółmi. Zmarł w trakcie mszy świętej 24 stycznia 1988 roku, gdy wspólnota zakonna śpiewała offertorium *Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltata est. Non moriar sed vivam et narrabo opera Domini*. W 2018 roku obchodziliśmy 50-lecie publikacji *Semiologii gregoriańskiej* i 30-lecie śmierci jej autora.

Niniejszy rocznik zatytułowany *Dom Cardine in memoriam* w całości poświęcony jest problematyce zachodniej monodii liturgicznej. Otwiera go tekst o Jacques'a Guilmarda z Solesmes traktujący o dziele semiologicznym Cardine'a. Autor opisuje chrono-

logię jego życia i odkrycia semiologiczne, przytacza wykaz najważniejszych wystąpień na kongresach, seminariach i kursach oraz podaje obszerną bibliografię podzieloną według następującego porządku: recenzje, artykuły i książki, wykaz prac magisterskich i doktorskich, których Cardine był promotorem w Papieskim Instytucie Muzyki Sakralnej w Rzymie.

Alberto Turco – jeden z czołowych gregorianistów o międzynarodowej renomie – jest autorem trzech artykułów. W pierwszym z nich – *Neuma i modus, cz. II* – (pierwsza część została opublikowana w 2017 roku) poświęca wiele uwagi związkom neum z modalnością oraz problematyce dolnego stopnia granicznego, swój wywód ilustrując dużą liczbą przykładów wyjętych z literatury. Kolejny artykuł jest zapisem jego wystąpienia z międzynarodowej konferencji II Rencontres Grégoriennes w klasztorze w Solesmes, zatytułowanej „La Sémiologie Grégorienne de Dom Cardine, 30 et 50 Ans Après” (10–12 IV 2018). Turco podejmuje w nim próbę ujęcia interpretacji śpiewu gregoriańskiego jako wielkiej syntezy obejmującej wiele elementów, przede wszystkim modalność i paleografię, które w złotym okresie śpiewu gregoriańskiego służą tekstowi liturgicznemu. W ostatnim artykule autor podejmuje delikatny aspekt restytucji melodycznej kompozycji gregoriańskich, w kontekście bardziej krytycznego wydania *Graduale Novum* (t. 1, 2011, t. 2, 2018). Przytoczone przykłady tłumaczą metodologię tworzenia wariantów melodycznych oraz ilustrują zagadnienie transpozycji modalnej.

Nino Albarosa, uczeń i przyjaciel Cardine’a, spadkobierca i kontynuator jego badań jest autorem tekstu o walorach sylabicznych neum jednodźwiękowych, które wyjaśnia, bazując na antyfonie komunijnej *Videns Dominus flentes*. Właśnie tego zagadnienia dotyczyło jego wystąpienie w 2015 roku na IV Międzynarodowym Sympozjum Naukowym „Thesaurus Musicae Sacrae” w Uniwersytecie Muzycznym Fryderyka Chopina. Autor skupia się przede wszystkim na różnicy w paleograficznym zapisie neum jednodźwiękowych w notacjach sanktgalleńskiej i loreńskiej. Elastyczność czasu sylabicznego, czyli konieczność dostosowania czasu trwania poszczególnych sylab do wymogów fonetycznych i logiki tekstu, jest jednym z odkryć ojca Cardine’a, które zrewolucjonizowały wykonawstwo monodii liturgicznej.

Franz Karl Praßl – organista, teolog i muzykolog, a obecnie profesor śpiewu gregoriańskiego w Papieskim Instytucie Muzyki Sakralnej w Rzymie – jest autorem rozważań na temat perspektyw badań semiologicznych zapoczątkowanych przez Cardine’a. Dostrzeżenie tej perspektywy jest konieczne, aby semiologia gregoriańska mogła się rozwijać nie tylko jako gałąź paleografii muzycznej, ale też jako niezależna nauka, mająca bezpośredni wpływ na wykonawstwo. Praßl wskazuje potencjalne kierunki dla takiego rozwoju. Zagadnienie to było tematem jego wystąpienia w Solesmes 11 kwietnia 2018 roku na wspomnianej konferencji cardiniańskiej.

Dwa kolejne artykuły dotyczą śpiewu benewentańskiego i hiszpańskiego, zwanego mozarabskim. Śpiew benewentański zogniskowany wokół Benewentu, mający własne charakterystyczne formuły melodyczne, modalność oraz system zapisu, odcisnął piętno nie tylko w południowych Włoszech. Dzisiaj rękopisy z notacją benewentańską odnajdowane są w różnych częściach świata jako palimpsesty, pojedyncze karty rękopisów

czy liczne fragmenty i urywki. Na ich podstawie udało się odtworzyć duży fragment repertuaru liturgii benewentańskiej. Syntetyczne wyniki badań prezentuje Thomas Forrest Kelly, profesor Harvardu. Repertuar hiszpański, historia rytu i śpiewu, począwszy od IX wieku, jego ewolucja aż po wiek XVI, to tematyka artykułu Juana Carlosa Asensio Palacios z Królewskiego Konserwatorium w Madrycie. Kompozycje tego nurtu za sprawą dużo późniejszych rękopisów przetrwały do dnia dzisiejszego w praktyce wykonawczej. Przywrócenie ich oryginalnego kształtu jest problematyczne, gdyż w wielu wypadkach zapis adiastrmatyczny został usunięty na korzyść notacji diastematycznej, której towarzyszył proces zmian melodycznych w zgodzie z panującymi modami.

Ostatnia praca naukowa mówi o polskiej dialektyce chorałowej oficjów rymowanych i towarzyszących jej adaptacjach i zapożyczeniach. Autorem rozprawy jest krakowski muzykolog Jakub Kubieniec, który z detektywistyczną dokładnością tropi opisywane zjawiska, szczególnie w kompozycjach dotyczących polskich świętych: Stanisława, Wojciecha, Jadwigi, Jakuba i Doroty.

Rocznik zamykają dwa sprawozdania. O. Guilnard opisuje II Rencontres Grégoriennes „La Sémiologie Grégorienne de Dom Cardine, 30 et 50 Ans Après” w Solesmes. Impreza zgromadziła ponad 70 gregorianistów z całego świata. Jacques Zeggars podsumowuje 13. Międzynarodowy Festiwal Śpiewu Gregoriańskiego w belgijskim Watou, odbywający się co trzy lata. Ostatnia edycja (4–13 V 2018) zgromadziła 26 zespołów gregoriańskich z całego świata, które śpiewały dla 10 tysięcy słuchaczy. To dowód, że śpiew gregoriański przeżywa swój renesans, a poszukiwanie ideału jego interpretacji jest obecnie jednym z najważniejszych tematów badań nad tą gałęzią sztuki muzycznej.

Michał Sławecki

ISSN: 2545-1782

Wydawnictwo Uniwersytetu Muzycznego Fryderyka Chopina
chopinuniversitypress.pl
chopinup.pl

Druk i oprawa: | Printed and bound by:
www.totem.com.pl